PROJEKTI I IZGRADNJA KIRURŠKOGA PAVILJONA BJELOVARSKE BOLNICE

BUILDING OF THE SURGICAL PAVILION OF THE COUNTY HOSPITAL IN BJELOVAR

MARINA BAGARIĆ*

Deskriptori: Bolničko projektiranje i izgradnja – povijest; Bolnički kirurški odjel – povijest; Hrvatska

Sažetak. Godine 1913. na inicijativu dr. Antuna Gottlieba počinju pripreme za gradnju kirurškoga paviljona Županijske bolnice u Bjelovaru. Projekte paviljona izrađuje Ignjat Fischer (1870.–1948.), arhitekt koji se u prvim desetljećima 20. stoljeća specijalizirao za gradnju zdravstvenih objekata. Bjelovarski paviljon Fischer projektira kao jednokatnicu s prigradnjom u kojoj su smještene dvojne operacijske dvorane. U radu se tumači ranofunkcionalistički Fischerov pristup u projektiranju zgrada za zdravstvo i povlače paralele između bjelovarskoga kirurškoga paviljona i ostalih Fischerovih bolničkih zgrada. Bjelovarski paviljon minimalno je pregrađivan, raspored većine sadržaja ostao je – u odnosu na Fischerov projekt – neizmijenjen, pa te činjenice svjedoče o kvaliteti Fischerova projektantskoga postupka.

Descriptors: Hospital design and construction – history; Surgery department, hospital – history; Croatia

Summary. Preparations for the construction of the surgical pavilion of the County hospital in Bjelovar began in 1913 initiated by doctor Antun Gottlieb. The entire project documentation was drawn by Ignjat Fischer (1870–1948), the architect who specialized in the construction of medical buildings in the first decades of the 20th century. Fischer designed the Bjelovar Pavillion as a two-storey building with an annexe in which double operating rooms were situated. In this paper Fischer's early functionalist approach to the designing of medical buildings is dealt with and the parallels between the Bjelovar Surgical Pavilion and other Fischer's medical buildings are drawn. The Bjelovar Pavilion has only been slightly reconstructed to date, and the arrangement of the majority of facilities – compared to the Fischer's project – has remained unchanged, which bears testimony to the high quality of Fischer's designing procedure.

Liječ Vjesn 2007;129:299–303

Uz sjeverni rub »graničarskoga«, ortogonalnoga sustava ulica grada Bjelovara izgrađena je 1845. godine *K. und K. Landes–Spital des Warasdiner Regiments*. Bila je to druga bolnička zgrada u gradu – stotinjak metara jugoistočno nalazila se prva bolnica *Militair und Bürger Spital*, osnovana, prema povjesničarima bjelovarskoga zdravstva, 1760. ili 1782.[1]

Ukidanjem Vojne krajine 1873. godine bjelovarska je *K. und K. Landes–Spital des Warasdiner Regiments* preimenovana u Županijsku bolnicu Bjelovar, a četrdeset godina poslije izgrađeni paviljon za kirurgiju (1913.) odredio joj je popularni naziv Stara bolnica. Stara bolnica građena je za 80 bolesnika, smještenih u prizemlju i na katu zgrade L–tlocrta. Jedan krak toga *L-a* pruža se uz današnju Ulicu Antuna Mihanovića i na njemu je bio i glavni ulaz u bolničku zgradu. Takav položaj bolničkih zgrada s glavnim pročeljem paralelnim uz gradsku ulicu, s predvrtovima ili bez njih, tipičan je za razdoblje prve polovice 19. stoljeća. U Njemačkoj su primjeri smještaja bolničke zgrade uz gradsku ulicu Opća bolnica u Hamburgu (1821.–1823.), Gradska bolnica u Hannoveru (1828.–1832.), Gradska bolnica u Nürnbergu (1839.–1845.).[2] Pročelje Stare bolnice u Bjelovaru riješeno je krajnje jednostavno, s reduciranim klasicističkim vokabularom: na uličnom je pročelju plitki središnji rizalit (šira istaka na zgradi koja se proteže kroz cijelu visinu zgrade) koji završava trokutnim zabatom. Zona prizemlja artikulirana je imitacijom kamena u žbuci i razdjelnim je vijencem odvojena od glatke zone kata. Prozori su uokvireni pravokutnim kamenim okvirima, nešto složenijima u zoni prvoga kata, zaključenom profiliranim kamenim kornišem (završnim vijencem).

Osim pregledom objekata na terenu, bolničku arhitekturu u Bjelovaru bilo je moguće proučavati zahvaljujući sačuvanim arhitektonskim nacrtima. U Hrvatskome državnom arhivu (HDA) u Zagrebu čuva se dokumentacija o gradnji velikoga broja različitih javnih objekata, čiji je glavni financijer bila Zemaljska vlada. Tako su u Zbirci nacrta HDA sačuvani i nacrti bjelovarskoga kirurškoga paviljona – glavni i izvedbeni projekt iz 1913. godine. U fondovima HDA pohranjena je i dokumentacija o gradnji zagrebačkih zdravstvenih objekata iz istoga razdoblja, što je omogućilo usporedbu tih objekata s bjelovarskim kirurškim paviljonom. Ovaj će tekst tako pokazati da je u projektiranju zdravstvenih objekata postojao jednak pristup i u pokrajini – Bjelovaru i u Zagrebu kao makroregionalnom centru. U proučavanju povijesti i izgradnje bjelovarske bolnice dragocjena su i sjećanja negdašnjih liječnika bolnice dr. Nikole Karlića i dr. Rudolfa Miculinića te opći tekstovi o arhitekturi za zdravstvo.

* **Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb** (mr. sc. Marina Bagarić, dipl. povjesničar umjetnosti, viši kustos)

Adresa za dopisivanje: Mr. sc. M. Bagarić, Muzej za umjetnost i obrt, Trg maršala Tita 10, 10 000 Zagreb, e-mail: marina.bagaric@muo.hr

Primljeno 8. svibnja 2007., prihvaćeno 24. srpnja 2007.

Slika 1. *Dr. Antun Gottlieb (1880.–1967.)*
Figure 1. *Dr. Antun Gottlieb (1880–1967)*

Dr. Antun Gottlieb (1880.–1967.) i arhitekt Ignjat Fischer (1870.–1948.): gradnja paviljona za kirurgiju

Do 1901., kad je izgrađen novi paviljon za zarazne bolesti, svi su bolnički odjeli bili pod jednim krovom.[1] Smještaj pojedinih bolničkih odjela u zasebne paviljone, kao manifestacija modernizacije bjelovarske bolnice, tekao je razmjerno sporo. Kirurg dr. Antun Gottlieb (sl. 1), koji je od 1912. upravljao Županijskom bolnicom u Bjelovaru, zaslužan je za gradnju sljedećega novoga paviljona – paviljona za kirurgiju, čiji će projekt izraditi zagrebački arhitekt Ignjat Fischer (sl. 2). Tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća Fischer je kao samostalni projektant i kao vanjski suradnik Građevnoga odsjeka Kr. zemaljske vlade izradio niz projekata za zdravstvene objekte u Zagrebu i pokrajini. Prvi njegov angažman na zgradama za zdravstvo bio je u Stenjevcu: poslije smrti graditelja Vjekoslava Šafraneka 1900. godine Fischer će preuzeti nadzor nad adaptacijama Kr. zemaljskoga zavoda za umobolne.[3] Godine 1908. nastaju dva arhitektova velika projekta: djelomično realizirani kompleks Zemaljske bolnice na Šalati (danas zgrade Medicinskoga fakulteta) i projekt Sanatorija u Klaićevoj ulici u Zagrebu (danas Dječja bolnica). Fischer je projektirao i sljedeće objekte: novi operacijski trakt u glavnoj zgradi Zemaljske bolnice u Pakracu (1908/9.), zagrebačko Zemaljsko rodilište, primaljsko učilište i ginekološku kliniku u Petrovoj ulici (1913.), barake vojne bolnice sljemenskoga lječilišta Brestovac (1915.–1917.) i nerealiziranu Zakladnu bolnicu na Bijeničkoj cesti u Zagrebu (1924).[4]

Slika 2. *Arhitekt Ignjat Fischer (1870.–1948.)*
Figure 2. *Architect Ignjat Fischer, (1870–1948)*

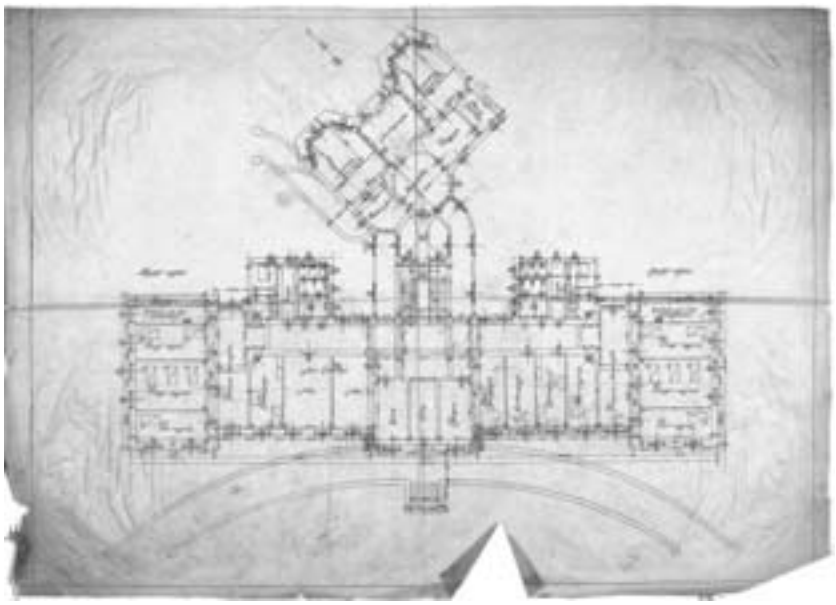
Do dolaska u Bjelovar dr. Antun Gottlieb, bečki student i stažist *Wiener Krankenhaus,* radio je kao kirurg u Bolnici Milosrdne braće u Zagrebu, zajedno s jednim od svojih učitelja dr. Dragutinom Schwarzom. Dr. Schwarz sudjelovao je u kreiranju programa gradnje paviljona za kirurgiju Zemaljske bolnice na Šalati, a bio je i jedan od većih dioničara društva »Sanatorij u Zagrebu« koje financira gradnju Sanatorija u Klaićevoj. Sasvim mogućom čini se pretpostavka da je upravo dr. Dragutin Schwarz uputio svojega asistenta Antuna Gottlieba na Ignjata Fischera, arhitekta specijaliziranoga za gradnju bolnica.

Glavninu sredstava za gradnju kirurškoga paviljona u Bjelovaru osigurala je Županijska zdravstvena zaklada, a važnu ulogu u prikupljanju sredstava za gradnju imao je i jedan od bivših Gottliebovih pacijenata – bjelovarski veliki župan Đuro Dedović.[5] Ignjat Fischer izradio je prvi projekt novoga paviljona bjelovarske bolnice u srpnju 1913. Novogradnja će biti smještena glavnim pročeljem uz Ulicu Antuna Mihanovića, pedesetak metara sjeveroistočno od postojeće zgrade. Usporedni položaj bolničkih zgrada, kojima se u bolničkom kompleksu daje jednaka vrijednost glavnoj zgradi i jednomu od paviljona, rijedak je u to vrijeme i u nas i u Europi. Sljedeća novogradnja indirektno vezana uz kompleks bjelovarske bolnice slijedi istu detaljnu regulaciju: tzv. Villa Marija, privatna klinika bolničkoga upravitelja dr. Nikole Karlića, izgrađena je 1928.–1931. jugoistočno od Stare bolnice. Zgradu je, prema Karlićevu programu, projektirao ing. Kraus. Od 1940. Villa Marija u sastavu je Bolnice, kao njezin paviljon za tuberkulozne bolesnike. Danas su u zgradi Odjeli psihijatrije i neurologije Županijske bolnice Bjelovar.

Gradnjom kirurškoga paviljona i Ville Marije uz potez Mihanovićeve ulice nanizane su tri bolničke zgrade. Iza njih su bolnički paviljoni izgrađeni nakon Drugoga svjetskog rata.

Izvedbeni projekt kirurškoga paviljona iz srpnja 1913.

Prema projektu Ignjata Fischera iz srpnja 1913. paviljon za kirurgiju Županijske bolnice u Bjelovaru jednokatna je zgrada s operacijskim traktom (sl. 3). Ispred glavnoga pročelja dugačka je dvokraka prilazna rampa s potezom ulaznoga stubišta u sredini. U prizemlju zgrade nalaze se prostorije za dijagnostiku, liječnički stan i sobe bolničarki, a tek je manji dio prostora, u bočnim rizalitima, namijenjen bolesničkim sobama. U podrumu su smješteni servisni sadržaji (kuhinja, spremišta, praonica itd.), a na katu su velike bolesničke dvorane s pratećim pomoćnim prostorijama. U tlocrtu kirurškoga paviljona bjelovarske bolnice Ignjat Fischer potrebne sadržaje raspoređuje funkcionalno, ponavljajući u

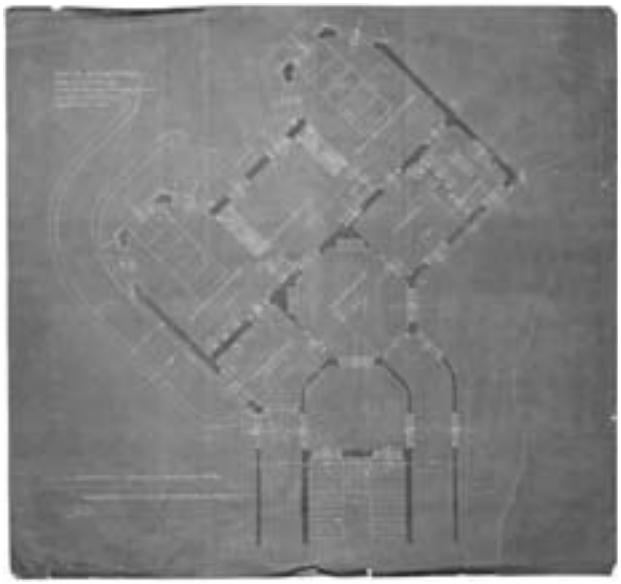

Slika 3. *Ignjat Fischer, Županijska bolnica u Bjelovaru – Paviljon za kirurgiju, Bjelovar, Ul. A. Mihanovića 8, tlocrt prizemlja, srpanj 1913. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka nacrta)*

Figure 3. *Ignjat Fischer, County Hospital in Bjelovar – Surgical Pavillion, Bjelovar, A. Mihanovića 8, ground floor plan, July 1913 (Croatian State Archives in Zagreb, Collection of Prints)*

skromnijem mjerilu rješenja iz ranijih i bjelovarskomu paviljonu suvremenih projekata zdravstvenih objekata. Tu su dugačka prilazna rampa, poligonalni pretprostori, raspored prostorija oko bolničkih hodnika (grupiranje dijagnostičkih sadržaja, bolesničkih soba, pomoćnih prostorija), već viđeni u projektima Sanatorija, paviljona Zemaljske bolnice na Šalati i Zemaljskoga rodilišta u Petrovoj ulici u Zagrebu. Operacijski trakt prizemna je prigradnja paviljonu, povezan je s njim dvama dugačkim uskim hodnicima i, da bi udovoljio zahtjevima bolničke arhitekture, tj. bio okrenut prema sjeveru, odstupa od centralne osi zgrade. Iz glavnoga korpusa zgrade izdvojeni operacijski trakt Fischer donosi u projektu kirurškoga paviljona Bolnice na Šalati, no u Bjelovaru ga mora »okrenuti« prema sjeveru. Tim potezom arhitekt pokušava pomiriti zadani urbanistički kontekst i pravila bolničke arhitekture. U rasporedu prostorija operacijskoga trakta ponavlja se već poznati model zagrebačkih projekata i pakračke bolnice (sl. 4).6 Dvije operacijske dvorane (za septičke i aseptičke operacije) simetrično su projektirane, između njih je prostorija za sterilizaciju instrumenata. Operacijske dvorane bjelovarske kirurgije, kao i u drugim Fischerovim istovrsnim projektima, imaju trostrani završetak s visokim prozorima i nadsvjetlo. Uz dvorane je projektiran i balkon koji ima dvostruku funkciju: za lakše čišćenje prozora dvorana i za odmor liječnika između dvaju kirurških zahvata. Svaka od operacijskih dvorana povezana je sa zasebnom prostorijom za pripremu pacijenata (na nacrtu označene kao »narkoza«), a uz jednu od dvorana je i soba za pripremu liječnika. Osnovno rješenje operacijskoga trakta Ignjat Fischer preuzima iz njemačke arhitekture za zdravstvo s kraja 19. stoljeća i uspješno ga prilagođava zahtjevima medicine u prvim desetljećima 20. stoljeća. Fischerove operacijske dvorane s funkcionalnim rasporedom pratećih prostorija i dovoljnom količinom svjetla u uporabi su i danas i u bjelovarskoj i u zagrebačkim bolnicama.

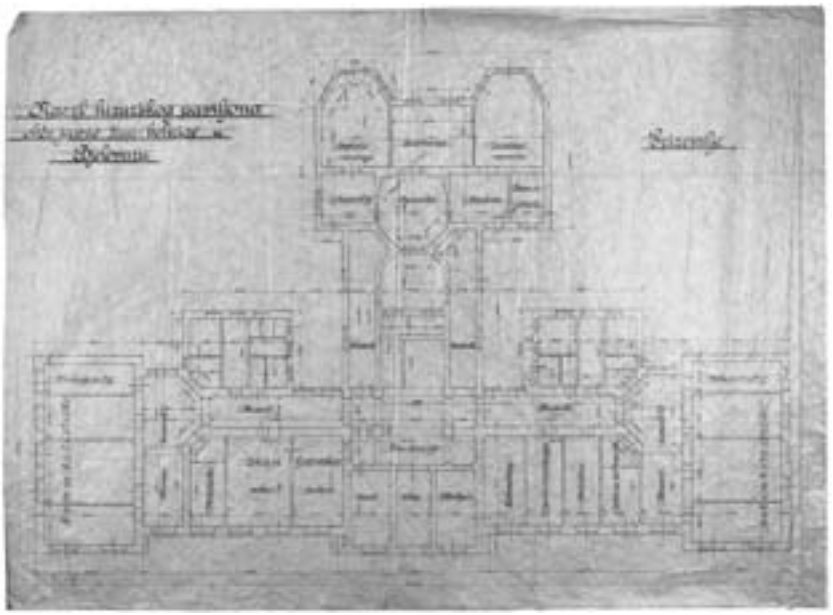
Druga grupa nacrta kirurškoga paviljona bjelovarske Bolnice nastala je svakako nakon srpnja 1913. i usporedbom s današnjim izgledom zgrade očito je da se radi o nacrtima prema kojima je zgrada izvedena. Operacijski trakt, koji Fischer u srpnju 1913. rotira prema sjeveru, na kasnijim se nacrtima nalazi na centralnoj osi zgrade. U tlocrtu prvoga kata ucrtane su uz dnevne boravke bolesnika i lođe, kojih na ranijem nacrtu nema (sl. 5. i 6).

Slika 4. *Ignjat Fischer, Županijska bolnica u Bjelovaru – Paviljon za kirurgiju, Bjelovar, Ul. A. Mihanovića 8, tlocrt operacijskoga trakta, srpanj 1913. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka nacrta)*

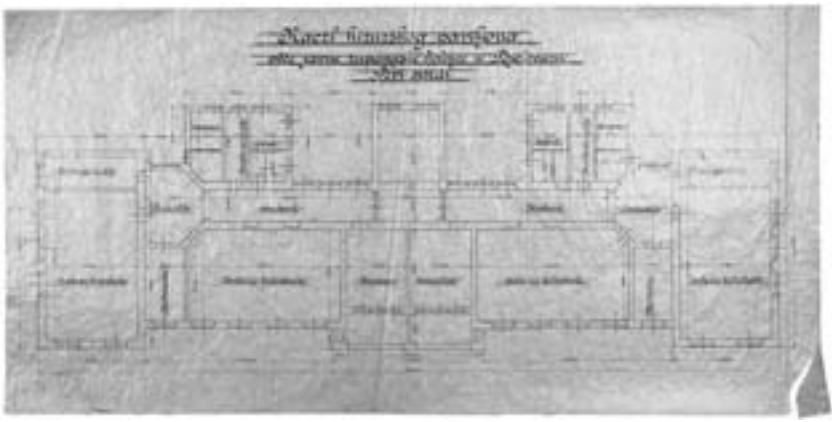
Figure 4. *Ignjat Fischer, County Hospital in Bjelovar – Surgical Pavillion, Bjelovar, A. Mihanovića 8, operating rooms plan, July 1913 (Croatian State Archives in Zagreb, Collection of Prints)*

Pročelje paviljona za kirurgiju Županijske bolnice u Bjelovaru u širini 17 prozorskih osi sa središnjim i bočnim rizalitima također ponavlja neka ranija Fischerova rješenja ili rješenja s objekata u čiju je gradnju bio involviran. Imitacija rustike u žbuci kombinirana s glatkim plohama zida te pilastri velikoga reda korišteni su u projektu Rodilišta u Petrovoj ulici u Zagrebu. »Valoviti« parapeti (potprozornici) varijacija su rješenja s prijamne zgrade Zemaljske bolnice na Šalati. Mansardni krov središnjega rizalita kombiniran s krovom na dvije vode na krilima zgrade nekoliko je mjeseci ranije Ignjat Fischer projektirao na zgradi zagrebačkoga Rodilišta. Oprema zgrade, tj. onaj njezin dio koji je bio dovršen prije Prvoga svjetskoga rata, također je istovjetna opremi

Slika 5. *Ignjat Fischer, Županijska bolnica u Bjelovaru – Paviljon za kirurgiju, Bjelovar, Ul. A. Mihanovića 8, tlocrt prizemlja, promjembeni nacrt, 1913/14. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka nacrta)*

Figure 5. *Ignjat Fischer, County Hospital in Bjelovar – Surgical Pavillion, Bjelovar, A. Mihanovića 8, ground floor plan, file project, 1913/14 (Croatian State Archives in Zagreb, Collection of Prints)*

Slika 6. *Ignjat Fischer, Županijska bolnica u Bjelovaru – Paviljon za kirurgiju, Bjelovar, Ul. A. Mihanovića 8, tlocrt 1. kata, promjembeni nacrt, 1913/14. (Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Zbirka nacrta)*

Figure 6. *Ignjat Fischer, County Hospital in Bjelovar – Surgical Pavillion, Bjelovar, A. Mihanovića 8, 1st floor plan, file project, 1913/14 (Croatian State Archives in Zagreb, Collection of Prints)*

Slika 7. *Ignjat Fischer, Županijska bolnica u Bjelovaru – Paviljon za kirurgiju, Bjelovar, Ul. A. Mihanovića 8, razglednica, prije 1923. (privatno vlasništvo, Bjelovar)*

Figure 7. *Ignjat Fischer, County Hospital in Bjelovar – Surgical Pavillion, Bjelovar, A. Mihanovića 8, postcard, before 1923 (private collection, Bjelovar)*

Rodilišta u Petrovoj – i danas su sačuvani prozori s istim tipom *oberlihta* te jednaka ograda na glavnom stubištu.

Gradnju paviljona za kirurgiju usporio je i zaustavio Prvi svjetski rat. U zgradu čiju je unutrašnjost još trebalo urediti i opremiti uselili su se gradski beskućnici i ruski vojni i civilni emigranti.[5] Nastavak radova na kirurškom paviljonu omogućen je tek 1923. godine kad su zalaganjem šefa Inspektorata narodnoga zdravlja dr. Josipa Locherta i dr. Andrije Štampara, načelnika Higijenskoga odjela Ministarstva narodnoga zdravlja Kraljevine SHS, osigurana financijska sredstva potrebna za dovršetak gradnje. Prema zahtjevima tadašnjega upravitelja Bolnice dr. Nikole Karlića nadzornik radova ing. Filip Rosenzweig intervenirao je u Fischerov projekt tek na jednome mjestu: uz lođe dnevnoga boravka na katu zgrade dograđen je balkon. Tim je potezom izmijenjeno Fischerovo rješenje ulaza u kirurški paviljon. S druge strane, upravo je dogradnjom balkona nad glavnim ulazom bjelovarski paviljon postao još sličniji svojoj suvremenici – zgradi Rodilišta u zagrebačkoj Petrovoj ulici. Raspored prostorija ostao je isti, a tek su neznatno izmijenjene njihove namjene (sl. 7. i 8).

Gradnja kirurškoga paviljona Županijske bolnice u Bjelovaru završena je u siječnju 1924. Nakon Drugoga svjetskoga rata uz kirurgiju je u paviljonu bio smješten i ginekološki odjel, koji je kasnije izmješten u zasebnu novogradnju.

Slika 8. *Ignjat Fischer, Zemaljsko rodilište, primaljsko učilište i ginekološka klinika, Zagreb, Petrova 13, fotografija glavnog pročelja, 1913.–1920. (fotografija oko 1925.; Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, Zbirka arhitekture)*

Figure 8. *Ignjat Fischer, National Maternity Home and Midwife College, Zagreb, Petrova 13, main façade, 1913–1920 (photo about 1925; Museum of Arts and Craftst, Zagreb, Architectural Collection)*

Zaključak

Kirurški paviljon bolnice u Bjelovaru izgrađen je prema modelu koji je u hrvatsku bolničku arhitekturu prvih desetljeća 20. stoljeća, oslanjajući se na njemačke uzore, uveo arhitekt Ignjat Fischer. Dajući u projektima zdravstvenih objekata apsolutni primat prostoru i podređujući sve njegovoj racionalnoj organizaciji, Ignjat Fischer odaje pripadnost ranofunkcionalističkom arhitektonskom postupku. U projektu bjelovarskoga paviljona naći će se i Fischerov »zaštitni znak« – operacijske dvorane s nadsvjetlom i trostranim vanjskim zidovima s velikim prozorima. Unatoč nespornom Fischerovu doprinosu u povijesti hrvatske bolničke arhitekture, dosad su se tek poneki njegovi zdravstveni objekti spominjali u općim pregledima zagrebačke arhitekture 20. stoljeća, dok je projekt bjelovarskoga kirurškoga paviljona bio potpuno zaboravljen. Sadržaji današnjih odjela kirurgije i traumatologije Opće bolnice Bjelovar, raspoređeni u velikoj mjeri isto onako kako su projektirani 1913. godine, svjedoče o kvalitetnom i racionalnom Fischerovu pristupu u projektiranju prostora arhitekture za zdravstvo.

Rezultati ovog rada dio su istraživanja na projektu 101-1012555-2553 financiranom od Ministarstva znanosti, tehnologije i športa RH.

LITERATURA

1. *Miculinić R.* Iz starije prošlosti bjelovarske bolnice. Bjelovarski zbornik 2003;6:31–94.
2. *Murken AH.* Vom Armenhospital zum Grossklinikum. Die Geschichte des Krankenhauses vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Köln: DuMont Buchverlag; 1988, str. 56–70.
3. *Zavodi za umobolne.* Viesti družtva inžinira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji 1900;21:86.
4. *Bagarić M.* Arhitekt Ignjat Fischer: zdravstveni i školski objekti (magistarski rad). Filozofski fakultet u Zagrebu: Sveučilište u Zagrebu; 2006.
5. *Karlić N.* Nešto iz prošlosti bjelovarske bolnice. Bjelovarski zbornik 2003;6 :15–30.
6. *Bagarić M.* Sanatorij u Klaićevoj ulici u Zagrebu – djelo arhitekta Ignjata Fischera. Radovi Instituta za povijest umjetnosti 2006;30:265–80.

* * *

Vijesti
News

NAJAVA

»7. osječki urološki dani«

Izvješćujemo Vas da će se tradicionalni osječki 7. urološki dani održati u Osijeku od 11. do 13. listopada 2007. godine, u organizaciji Klinike za urologiju KB Osijek. Simpozij ima međunarodni karakter s pozvanim gostima predavačima iz SAD, Velike Britanije, Njemačke, Češke, Slovenije i Srbije.

Doc. Josip Galić
Dr. Dalibor Koprolčec